

УДК 340.111

Вікторія Щербина,*аспірант кафедри теорії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ

Стаття присвячена дослідженню соціального призначення засобів законодавчої техніки, практичного застосування засобів законодавчої техніки в сучасних умовах. Обґрунтовано основні напрями використання засобів законодавчої техніки в процесі створення закону.

Ключові слова: законодавча техніка, засоби законодавчої техніки, законотворча діяльність, соціальне призначення засобів законодавчої техніки.

Постановка проблеми. Законодавча техніка посідає вагомe місце у правовій системі суспільства. Саме вона становить основу законотворчості як особливої та однієї з найважливіших функцій держави й суспільства, є визначальним засобом високої ефективності регулювання суспільних відносин.

Особливо актуальним є питання техніко-юридичної досконалості законів, забезпечення їх системності в умовах постійного зростання їх кількості. Аналіз законів України свідчить про те, що значна їх частина виробляється з порушенням вимог законодавчої техніки, містить численні техніко-юридичні помилки. Серед таких недоліків – надмірна громіздкість їх текстів, невиправдане повторення й відтворення наявних положень законів, декларативний характер і некоректність формулювань правових положень, недотримання вимоги однозначності у використанні термінології, порушення системності, узгодженості юридичних норм тощо. І саме дієве застосування засобів і правил законодавчої техніки є основою для покращення якості законів. Дослідженням проблем засобів законодавчої техніки займалися такі сучасні вітчизняні вчені, як Н. Артикуца, І. Биля, В. Головченко, Ж. Дзейко, А. Іванова, В. Ковальський, О. Копиленко, П. Рабінович, В. Риндук, І. Шутак, І. Онищук, М. Хавронюк та інші. Утім поняття засобів законодавчої техніки та їх соціальне призначення потребують подальших досліджень, що зумовлено неоднозначністю їх розуміння, складнощами в запровадженні відповідних наукових здобутків у законодавчу практику.

Метою статті є розкриття соціального призначення засобів законодавчої техніки, з'ясування їх змісту й форм, класифікація засобів законодавчої техніки.

Виклад основного матеріалу. Як правило, законодавча техніка розглядається в контексті правотворчості як один із її елементів. Автор у дослідженні ґрунтується на такому визначенні поняття: законодавча техніка – це «система правил, що використовуються і є спеціально призначеними для пізнавально-логічного й нормативно-структурного формування право-

вого матеріалу та підготовки тексту закону» [1, с. 268]. Таке визначення значно розширює межі законодавчої техніки, наближує її до законодавчого процесу і сприяє чіткішому зв'язку змістових і формально-юридичних засобів підготовки проектів законів.

Завданням законопроектувальника під час застосування законодавчої техніки є розроблення такого варіанта регулювання суспільних відносин шляхом юридичної регламентації, який би повною мірою відповідав суспільним інтересам, що мають бути втілені в законі. Серед основних напрямів комплексного застосування законодавчої техніки можна виділити такі:

- систематичний і планомірний вплив на законодавчу діяльність, що дає можливість юридично коректно формувати нормативний матеріал майбутнього закону, не допускати законодавчої помилки й виправляти її з погляду дотримання правил законодавчої техніки;

- вплив на правозастосовну діяльність і як результат правильне розуміння змісту законів і правових норм для здійснення юридичних дій;

- застосування законодавчої техніки як засобу міжнародного обміну інформацією, що має на меті зближення національних законодавств;

- паралельне використання для дослідження та вивчення проблематики правотворчості і правозастосування тощо.

Без сумніву, завдання, що ставить перед собою суб'єкт, який застосовує законодавчу техніку і її засоби та правила, безпосередньо впливають на вибір ним останніх та особливості їх утілення в життя. Застосування цих засобів і правил має бути комплексним, послідовним і взаємопов'язаним, оскільки недотримання одного з них надалі зменшує ефективність інших.

Правила законодавчої техніки становлять систему вимог і методів створення найбільш доцільних за формою й досконалих за структурою нормативно-правових актів. Завдяки їм ці акти характеризуються точністю та визначеністю юридичних форм: речень, словосполучень, окремих термінів, а також ясністю й доступністю мови для адресатів закону, вдалими формулюваннями норм права, вдалою побудовою юридичних конструкцій тощо.

Стосовно засобів законодавчої техніки варто сказати, що це нематеріальні форми, за допомогою яких визначається в різних його виявах, конструкціях.

До засобів законодавчої техніки, зокрема, належать:

- юридичні конструкції;
- правові фікції;
- правові презумпції;
- логіка, стиль і мова закону;
- юридична термінологія;
- примітки в законах;
- додатки до законів;
- застереження в законах тощо.

Перераховані та інші наявні засоби законодавчої техніки, а також правила їх застосування мають на меті забезпечення чіткості й визначеності норм права, адекватного, повного та чіткого регулювання суспільних відносин, реалізації правомірних інтересів і спрямовані на досягнення доступності й ефективності законів.

Правові засоби втілюються в будь-якому законі, вони можуть бути предметом певних операцій або комбінацій «первісних елементів правової матерії». «Правові засоби як елементи матерії права кожного разу на різноманітних ділянках юридичної догми виявляють себе як позитивні зобов'язання, заборони, дозволи», – такої позиції дотримується сучасний юрист С. Алексєєв [2, с. 110]. Більше того, він наголошує, що ні норми права, ні правові відносини, ні елементи законодавчої техніки не можна ототожнювати з указаними правовими засобами. Тому в жодному разі не можна говорити про те, що законодавча техніка є чимось стороннім, побічним щодо права, щодо закону. Чим вищим є рівень правового регулювання, тим вищим має бути технічний рівень творення правових актів.

Основним поштовхом до створення закону або іншого нормативного акта є суспільно значуща проблема, невирішене питання, що має значення для великої кількості людей і для держави та суспільства загалом. Результатом тривалого процесу правотворчості є закон, що відповідає потребам прогресивного розвитку суспільства, правової держави, правопорядку.

Під час створення правових норм, видання нормативних актів і наступної їх систематизації використовується низка правил і засобів для забезпечення досконалості законодавства. У цьому випадку техніку можна розглядати в суб'єктивному сенсі як мистецтво оздоблення правового матеріалу, а в об'єктивному – механізм правотворчості [3, с. 205]. Законодавча техніка відрізняється своєю багатогранністю та багатоаспектністю. Вона має три основні вияви, три форми існування. Законодавча техніка насамперед є сукупністю засобів і прийомів нематеріального, технічного характеру [2, с. 275]. Засоби і прийоми є технічними, оскільки вони є, так би мовити, зовнішніми інструментами і способами організації правового матеріалу. Як і все технічне, засоби та прийоми законодавчої техніки з однаковим успіхом використовуються під час створення, оформлення й систематизації законів.

Законодавча техніка виражається в правилах, відповідно до яких вона й використовується. Правильне та доцільне використання технічних засобів і прийомів закріплюється в правилах законодавчої техніки, що належать до особливого різновиду технічних норм, які стосуються сфери правового регулювання. Вони можуть бути виражені в нормативних актах, у тому числі особливих інструкціях із підготовки та оформлення законопроектів. Тоді вони виступають як техніко-юридичні норми, що зобов'язують законодавця, інших суб'єктів суспільних відносин дотримуватися вимог, від реалізації яких залежить досконалість актів.

Рівень законодавчої техніки в тій чи іншій країні визначається насамперед ступенем реального використання технічних засобів і прийомів у процесі створення законів.

Серед засобів юридичного вираження волі законодавця провідну роль відіграють юридичні конструкції як моделі врегульованих правом суспільних відносин. Це – більш високий рівень техніко-юридичного вираження волі законодавця, що відбиває характер зв'язку між елементами і сторонами правових норм. Юридичні конструкції являють собою специфічну побудову нормативного матеріалу, що відповідає певному типу або виду юридичних фактів, правовідносин, які склалися, та їх зв'язку між собою.

Юридичні конструкції як один із засобів законодавчої техніки є готовими типовими зразками, схемами, відповідно до яких оформлюється нормативний матеріал. Їх використання полегшує формулювання юридичних норм, надає нормативній регламентації суспільних відносин чіткості й визначеності, забезпечує необхідну формальну визначеність права.

Найважливіше завдання під час закріплення юридичних норм у законах полягає в тому, щоб побудувати такі конструкції, які давали б змогу з максимальною ефективністю забезпечити поставлені законодавцем завдання.

Юридичні конструкції складаються на певних етапах правотворчості, в ході яких відбираються найбільш доцільні й відкидаються застарілі моделі побудови нормативного матеріалу. Значну роль у їх створенні відіграє правова наука. Вона не лише теоретично закріплює й осмислює типові конструкції, що склалися на практиці, а й ставить питання про їх подальший розвиток.

На належну увагу заслуговує й такий засіб законодавчої техніки, як правова фікція. Вона відома ще за часів римського права. Р. Герінг характеризував її як юридичну неправду, освячену необхідністю, вона дає змогу уникати труднощів, замість того щоб переборювати їх, і являє собою свого роду «технічний обман» [4, с. 202–207]. Фікція, фіктивне – щось неіснуюче, помилкове, саме поняття породжує сумніви з приводу «законності» буття цього феномена в праві.

У правовому регулюванні використовуються різні юридико-технічні засоби, застосування яких у деяких випадках пересікається. Більше того, за своєю природою деякі правові явища володіють подібними характеристиками.

До таких близько прилеглих до фікції явищ варто зарахувати правові символи, презумпції, аксіоми, припущення. Правовий символ, так само як і правова фікція, є засобом юридичної й законодавчої техніки, може бути сприйнятій і використаний різними правовими технологіями. Правовий символ і фікцію можна назвати схожими технічними засобами: в їх основі лежить щось умовне, вони виникають, виростають з одного кореня, виконують споріднені функції в праві, їх долі в історії правознавства багато в чому схожі.

Про природу співвідношення правових фікцій і символів писали ще відомі вчені-правознавці середини XIX століття. Так, Д. Мейєр зараховував і фікції, і символи до надбання «суспільства, що перебувало в стані немовляти», вбачаючи в них гру уяви, зумовлену станом громадської свідомості в якнайдавніший період, тим самим переводячи їх у ранг явищ застарілих, таких, що не знаходять застосування в сучасному юридичному побуті [10, с. 70].

У радянський і пострадянський періоди у вітчизняній юриспруденції проблемам фікцій у праві приділялося недостатньо уваги. Винятком є монографія К. Панька, предметом якої стали правові фікції в кримінальному праві і правозастосуванні. У працях В. Камінської, М. Строгової, В. Ойгензіхта, П. Пашкевича, Я. Штутіна та інших правові фікції розглядалися в контексті їх співвідношення з презумпціями. Інші аспекти правових фікцій знайшли своє місце в роботах С. Алексєєва, В. Баранова, М. Козюбри, О. Кошленка, Л. Луць, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, І. Погрібного, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скакун, Н. Тарусіної, Ю. Тихомирова, А. Черданцева, Я. Шевченка, Ю. Шемшученка, В. Шаповала та інших науковців.

Генезис фікцій і юридичних конструкцій у праві свідчать про те, що їх застосування в історії світової правової думки не є новим, їх створювали й використовували для здійснення правосуддя в різних країнах.

Найважливішою передумовою виникнення та використання правових фікцій є необхідність регулювання відносин, що складаються в суспільстві, за допомогою умовно сформульованої дійсності. У різних правових системах фікція є ефективним інструментом ціннісно-нормативного регулювання суспільних відносин.

Загалом у правовій доктрині не існує єдиного погляду на зміст не лише правової фікції, а й презумпції. Це зумовлено їх зв'язком із моделюванням абстрактних явищ. Процес моделювання може бути різний, відмінними можуть бути й підходи до його здійснення.

Серед наукових підходів до розуміння сутності правової презумпції Є. Марохін найпоширенішим вважає визначення правової презумпції через категорію припущення. Цей учений звертається до робіт Д. Мейєра, який указував на презумпцію як на визнання факту, що існує з імовірністю. Зазначений підхід згодом розробив Г. Дорминдонтов, який, говорячи про презумпцію як про припущення, доводить її загальний і технічний зміст. У загальному

сенсі презумпція є будь-яким визначенням об'єктивного права, що відтворює розуміння законодавцем певної точки зору на будь-який сумнівний предмет. Технічно під юридичним припущенням Г. Дорминдонтов розумів юридичне визначення, згідно з яким можливий, але сумнівний факт або ж його якість приймається за об'єктивно ймовірний і навіть достовірний та обговорюється як наявний і доведений [7, с. 121–123].

Протягом багатьох століть людство формує для себе правила поведінки, створюючи певні норми, спрямовані на регулювання найважливіших суспільних відносин. Конкретним напрямом цього є зародження юридичної мови, в основі якої знаходиться правова термінологія. В останнє десятиліття феномен юридичної мови став привертати до себе особливо пильну увагу. У зв'язку з упровадженням численних новацій у сфері тактики й техніки побудови закону та збільшенням нормативного масиву істотно зросло значення форми і змісту юридичного тексту і його основного інструментарію – правової термінології. Цей вид засобів законодавчої техніки дає змогу закріплювати, фіксувати належним чином виражену волю законодавця.

Культура правотворчості передбачає логічно послідовний виклад тексту закону, чітко витриманий професійний стиль і мову закону й разом із тим її простоту, зрозумілість, доступність широким верствам населення. Адже помилково побудована фраза, непослідовність, неправильне використання слова здатні викликати негативні наслідки. Чим досконаліший текст закону, тим менше виникає ускладнень під час його виконання, дотримання й застосування. Саме тому логіка, стиль і мова закону – одні з основ засобів законодавчої техніки. Мова закону відрізняється директивністю та офіційністю, вона має бути стислою, містити чіткі розпорядження.

Термінологія, якою користується юридична наука й законодавство, характеризує особливості законодавчого стилю. Як зауважив Рудольф Ієрінг, завдяки юридичній термінології створюється економія сотні слів. Термінологічна розвиненість законодавства свідчить про рівень культури законотворчості [4, с. 73]. Чим багатший термінологічний фонд, досконаліше відпрацьована законодавча термінологія, тим більшою мірою досягається стійкість, ефективність і лаконічність закону. Існує думка, що «вживання в законі виключно термінів – це ідеал, до якого право прагне і якого воно ніколи не досягне через складність самої діяльності, що становить предмет права і його мету» [11, с. 106].

Юридичні терміни визначаються як «словесні значення понять, що використовуються під час викладення змісту закону», слова, що вжиті в законодавстві, є узагальненими найменуваннями юридичних понять [5, с. 89].

Юридична термінологія – це сукупність юридичних термінів, що використовуються правотворчою практикою. Іншими словами, вона являє собою систему загальноприйнятих,

упорядкованих, однакових і належним чином оформлених, уніфікованих юридичних термінів [6, с. 137]. Юридичний термін – це слово, яке вжито в законодавстві, є узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точний і певний зміст і відрізняється функціональною стійкістю. Юридичні терміни є досконалими лише в тому випадку, якщо вони з оптимальною точністю відображають цілісний зміст понять, їх логічну структуру та істотні ознаки.

Ще одним засобом законодавчої техніки є законодавча стилістика – юридико-лінгвістична наука, що обґрунтовує систему прийомів найбільш доцільного використання мовних засобів у законодавстві. Це наука про словесну майстерність (мистецтво) законодавця; особливі принципи відбору й поєднання мовних засобів у галузі лексики та граматики, наслідком чого є особлива сукупність організації мовних засобів. Вона вивчає технічні засоби і прийоми використання мовних засобів для надання думкам, судженням законодавця специфічної мовної «оболонки». Вивчаючи законодавчу мову (мову закону), законодавча стилістика водночас є і юридичною, і лінгвістичною наукою.

М. Калінін говорив: «Наше завдання – щоб те, що ми говоримо, було сприйнято; сприйняття ж значною мірою залежить від форми, якою ми оформлюємо наші виступи» [9, с. 215, 245].

Для забезпечення безперешкодного сприйняття змісту нормативних актів необхідно звернути увагу на те, щоб закони були зрозумілими для широких верств населення. Стиль нормативних актів повинен забезпечити функціонування права як владного регулятора, зокрема точність і повноту вираження волі законодавця. Потрібно, щоб нормативні акти по можливості містили в собі вичерпні відповіді на всі питання, пов'язані з їх застосуванням. Перевагою стилю нормативних актів є короткі формулювання. Максимальна стислість дає змогу поєднувати доступність і точність юридичних текстів із необхідним рівнем нормативних узагальнень. Короткі та ясні юридичні формулювання, що виражають із вичерпною повнотою думку законодавця, стають характерною особливістю сучасного стилю правових актів.

Висновки

Отже, рівень розвитку та наукового опрацювання засобів законодавчої техніки, їх соціальне призначення, практичне застосування зумовлюються рівнем розвитку суспільства, правової системи, у тому числі законодавчої техніки як її складового елемента. Можна стверджувати, що законодавча техніка має не тільки прикладне, а й пізнавальне, гносеологічне значення.

Соціальне призначення засобів законодавчої техніки насамперед виявляється в практичній роботі з підготовки та оформлення правових актів – законів. Високий технічний рівень законів та інших актів може бути досягнутий тільки на основі перевірених досвідом і теоретично відпрацьованих наукових рекомендацій. Зрозумілість, точність і стислість мови закону створюють сприятливі умови для однакового його розуміння і тлумачення, однакового дотримання, виконання й застосування. Нехильне дотримання вимог юридичної техніки щодо логіки, стилю та мови закону буде сприяти його вдосконалюванню й поліпшенню практики реалізації, зміцненню режиму правопорядку в країні.

Подальші дослідження соціального значення засобів законодавчої техніки полягають у більш глибокому вивченні практичних аспектів їх застосування.

Список використаних джерел:

1. Ткачук А. Законодавча техніка : [навчальний посібник] / А. Ткачук. – К. : ІКЦ «Легальний статус», 2011. – 268 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : «Юридическая литература», 1981. – Т. 2. – 1981. – С. 274.
3. Мейер Д.И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях / Д.И. Мейер. – М. : Статус, 2003. – 426 с.
4. Иеринг Р. Юридическая техника / Р. Иеринг ; перевод Ф.С. Шендорфа // Юрид. зап. – СПб., 1860. – Т. 4. – 1860. – С. 51–148.
5. Керимов Д.А. Законодательная техника : [научно-методическое и учебное пособие] / Д.А. Керимов. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА – М, 1998. – 127 с.
6. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.
7. Чухвичев Д.В. Законодательная техника : [учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению 020500 «Юриспруденция»] / Д.В. Чухвичев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2006. – 239 с.
8. Риндюк В.І. Проблеми законодавчої техніки в Україні: теорія та практика : [монографія] / В.І. Риндюк ; відп. ред. О.І. Ющик. – К. : Юридична думка, 2012. – 272 с.
9. Законодательная техника : [научно-практическое пособие]. – М. : Городец, 2000. – 272 с.
10. Богачова О.В. Законотворення: теоретико-прикладні аспекти / О.В. Богачова. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. – 448 с.
11. Коган В.М. К вопросу о формализации отрасли права / В.М. Коган. – В. Сб. : Вопросы кибернетики права ; М., 1967. – 106 с.

Статья посвящена исследованию социального назначения средств законодательной техники, практического применения средств законодательной техники в современных условиях. Обоснованы основные направления использования средств законодательной техники в процессе создания закона.

Ключевые слова: законодательная техника, средства законодательной техники, законотворческая деятельность, социальное назначение средств законодательной техники.

The article is devoted to the study of the social purpose of the means of legislative technique, the practical application of the means of legislative technique in modern conditions. Also author substantiates the basic directions of using of means of legislative technique in the process of creation of the law.

Key words: legislative technique, means of legislative technique, legislative activity, social purpose of means of legislative technique.

